

В. Г. Панченко,
к. і. н., докторант, Маріупольський державний університет

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИЛИ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТ ЇЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ (ВИПАДОК НЕОПРОТЕКЦІОНІЗМУ)

V. Panchenko,
PhD, post-PHD at Mariupol State University

THEORETICAL APPROACHES TO DEFINING ECONOMIC FORCE AND ECONOMIC INTERESTS OF A STATE AS DETERMINANTS OF ITS ECONOMIC POLICY (THE CASE OF NEOPROTECTIONISM)

У статті розглянуто теоретичні підходи до визначення економічної сили та економічних інтересів держави як детермінант її економічної політики. Досліджено ідейні положення концепцій реалізму, неореалізму, посткласичного реалізму та інших з метою обґрунтування їхньої адаптивності до пояснення ідейних засад політики протекціонізму та неопротекціонізму. Стверджується, що саме політика неопротекціонізму стає тим інструментом самоідентифікації в умовах ліберального світопорядку, якого так потребує держава зразка XXI століття.

Theoretical approaches to determining (defining) economic force and economic interests of a state are as determinants of its economic policy are analyzed. Ideological provisions of the concepts of realism neo-realism, postclassical realism and others are studied to substantiate their applicability for explaining ideological principles of the protectionist and neo-protectionist policy. It is argued that the neo-protectionist policy is becoming the instrument for self-identification in the conditions of liberal global order, urgently needed for a state of 21th century.

Ключові слова: економічний інтерес, економічна сила, економічна політика, міжнародна економічна політика, неопротекціонізм.

Key words: economic interest, economic power, economic policy, international economic policy, neoprotectionism.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Спроби урядів відрефлексувати на накопичені імперфекції ринків розпочинаються з ревізії національних економічних інтересів [1], що мають прямий гене-

тичний зв'язок із протекціонізмом [2], який історично, і логічно передусь лібералізму. Теоретично протекціонізм у своїй соціально-економічній формі виводиться з національних економічних інтересів. Лібералізм теоретично не виводиться безпосередньо з національних економічних інтересів, його можна вивести тільки із протекціонізму як вищої форми його самозаперечення.

Проте лібералізм поза реалізацією національних економічних інтересів стає ірраціональним: "свобода торгівлі неможлива без обережностей, тому що сліпе застосування цього правила швидко призвело б до підкорення слабкого сильним, до виникнення об'єктивної ситуації економічного "колоніалізму", нестерпної для країни" [3].

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

На думку Л. Кібальник [4], параметри національного інтересу визначаються загальною геополітичною картиною світу і ціннісною системою, що панує в конкретному суспільстві та державі. Теоретично "національний інтерес", на думку В. Рокочої [5, с. 28], є інтересом нації як єдності держави та суспільства. Державний інтерес не тільки змістовно пов'язаний із поняттям "національний інтерес", але значною мірою визначає його смислову структуру, тому В. Рокоча пропонує використовувати також поняття "національно-державні економічні інтереси". Аналогічно національний інтерес може бути визначений через приватний інтерес, і це дозволяє стверджувати наявність у суспільстві національно-приватних економічних інтересів. Таким чином, реалізація національного економічного інтересу на практиці вимагає трансформації державних і приватних інтересів у національно-державні та національно-приватні. Це перетворення й уможливорює роль національних економічних інтересів як системоутворюючих елементів національної економічної безпеки. Говорячи про співвідношення понять "національних" та "державних" інтересів, О. Діденко зазначає [6], що в літературі політичного спрямування, згідно із поглядами націонал-консерваторів, вони є тотожними, а згідно із поглядами націонал-лібералів, носієм національних інтересів є громадянське суспільство, а державних — винятково представники державного апарату. Д. Норту вдалося у своїх дослідженнях науково обґрунтувати, що у процесі еволюційного та революційного розвитку економічної системи постійно відбувається пошук нових можливостей реалізації економічних інтересів, що відображено трансформацією інституційних обмежень та механізмів їхнього регулювання.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

У світі, що характеризується широкою мережею режимів економічного управління, політики стикаються, за влучним висловом К. Крауча, з "парадоксом нео-ліберальної демократії". Їхнє (політиків) завдання як національних лідерів полягає у забезпеченні реалізації політико-економічних інтересів власних громадян в умовах складної економічної, правової та регуляторної взаємозалежності, коли лівова частка управління економічними процесами вже не перебуває виключно під їхнім контролем. Саме це актуалізує пошук взаємозв'язку між поняттями "економічна сила" та "економічний інтерес", а також визначення їхнього детермінуючого впливу на побудову стратегії економічної політики.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Ф. Ліст дуже чітко визначав зміст економічного націоналізму шляхом введення поняття "економічні інте-

реси". Його метою була розробка науки, яка не обмежується вченням про отримання за існуючих умов процвітання і влади. В основі лістівського економічного націоналізму містився онтологічний аргумент: світ був розділений на нації, кожна з яких мала відмінні національні інтереси, які були визначені не тільки з матеріалістичної точки зору, але і з точки зору влади і розвитку національної культури та ідентичностей. Хоча окремі суб'єкти мають відмінні економічні інтереси, більш важливими, з точки зору Ф. Ліста, були спільні інтереси нації. Тож якщо приватні і національні інтереси не збігалися, Ф. Ліст вважав, що перевага мала надаватись саме реалізації національних інтересів.

За А. Поручником, національний інтерес визначає сутність як внутрішньої, так і зовнішньої політики будь-якої держави, оскільки в ньому фокусуються її пріоритетні цілі у системі міжнародного співіснування, які обумовлені насамперед рівнем соціально-економічного розвитку і типом політичного устрою країни, а також історичними традиціями, ментальністю, ступенем захищеності її суверенних прав через систему національної чи колективної безпеки і навіть її географічним положенням [7, с. 9]. Згідно з марксистським підходом, національний суверенітет і національний інтерес є вторинними відносно об'єктивних законів зміни соціально-економічних формацій та становлення світового господарства. Разом з тим марксистський підхід недооцінив роль нації в історичному розвитку, а також не враховував можливість соціалізації суспільств у процесі їх еволюції та змін їх соціальної структури [7, с. 11—12].

Сила є "центральною ідеєю політики як окремої сфери діяльності — її природа, її нарощування і застоювання" [8]. Розуміння цього є надзвичайно важливим, адже саме нарощування сили, за реалізмом, є метою держави і причиною її дій. Набір офіційних цілей держави, ідеології та принципів або маскує головну мету, або легітимізує її, але завжди підкорений їй. Будь-який політичний акт спрямований на збереження, зростання і/або демонстрацію сили. Цим принципам поведінки відповідає стратегія збереження status quo, імперіалізм і діяльність на престиж. Мета першої моделі — збереження балансу сили, другої — набуття більшої сили, третьої — її демонстрація для збереження або примноження [9, р. 258].

Н. Спайкмен, один із засновників школи реалізму міжнародних відносин, стверджував, що пріоритетом країн має бути збереження і поліпшення своїх позицій влади, за які країни вмотивовані боротися [10]. Він вважав боротьбу основним аспектом життя, визначаючи силу як спосіб вижити, а також як спосіб нав'язувати свою волю іншим. Аспект виживання визначається Н.Спайкменом як контроль над територією і політичною незалежністю. Він наголошував, що влада є не тільки корисною для стримування, що руйнує волю ворогів чинити опір, а самим фактом (не загрозою) свого існування, адже таке стримування робить можливим полегшення процес ведення переговорів, а отже — досягнення своїх інтересів.

У праці 1944 р. Н. Спайкмен серед факторів влади виокремлював сільське господарство і енергетичні ресурси. Прикметно, що ним було закладено підвалини

ідеології XXI ст. — сталого розвитку, адже, концентруючись на сільському господарстві як джерелі доходів держави, він зауважував на важливості екологічних факторів (серед іншого, коливань температур і опадів) як другорядних чинників формування сільськогосподарського виробництва. Енергетичні ресурси, на його переконання, виступають домінуючими у визначенні сили держави факторами, до яких він зараховував не лише вугілля і залізо як надзвичайно важливі виробничі ресурси, але й нафту і енергію води. Якщо ми зробимо спробу екстраполювати переконання Н. Спайкмена на сьогоднішній день, матимемо нагоду констатувати, що в межах ЄС адаптується комінатарна сільськогосподарська політика, яку справедливо можна відносити до такої, що володіє протекціоністським потенціалом, та робиться спроба уніфікувати підходи до енергетичної політики з тим, аби окремі країни-члени ЄС не мали можливості скористатися перевагами енергетичного неопротекціонізму.

Класичний реалізм не запропонував чітке визначення сили. Вторинне щодо сили поняття — співвідношення сили держав — визначається, за Г. Моргенту, матеріальними (географія, природні ресурси, військова готовність, населення) і нематеріальними (національний характер, мораль нації, якість дипломатії і уряду) чинниками. Г. Моргенту в одній із праць, крім того, визначав силу як "контроль над умами і діями інших людей" [11, р. 201]. Набуття сили викликано природним прагненням людини до самозбереження; з досягненням необхідної кількості влади для виживання люди (держави) нарощують владу для поліпшення власного становища. Співвідношення сили між державами можна змінити лише завдяки переважаючій силі. Боротьба між державами за переважання є непереборним джерелом конфлікту.

На понятті сили ґрунтуються концепції класичного реалізму — як-от баланс сил, національний інтерес, дилема безпеки. Суть дилеми безпеки полягає в тому, що більшість дій країни щодо посилення власної безпеки зменшує безпеку інших держав, бо вони втрачають відносну силу. За умов гри з нульовою сумою державі важко поліпшити власне становище без створення загроз іншим державам. Термін "баланс сил" у межах класичного реалізму вживається для визначення різних понять залежно від контексту. Зокрема він може стосуватися рівноваги сил на міжнародній арені ("європейський концерт" XIX ст.). З іншого боку, політикою рівноваги сил може називатися політика, спрямована на збереження власного переважання на міжнародній арені (доктрина Монро у США). Баланс сил в обох випадках є результатом боротьби за силу, зіткнення між державами, що прагнуть розширити власні можливості, а також тими, кому вигідно зберегти status quo [9, р. 259].

Основним об'єктом вивчення і головними акторами міжнародних відносин реалізм визнає держави; а впливають на міжнародні відносини лише великі держави. Характер відносин між державами вважається незмінним, оскільки залежить від незмінності людської природи. Незважаючи на те, що класичний реалізм є основою усіх пізніших напрямів реалізму, через власну еkleктичність він не може бути запропонований як опти-

мальний метод аналізу. Класичний реалізм об'єднує, з одного боку, політичний прагматизм, а з іншого, — прагнення запропонувати загальний ідейний задум зовнішньої політики. У його межах відсутня відповідь на запитання щодо впливу моральних обмежень на зовнішню політику. Жодне із основних понять класичного реалізму не має точного визначення.

Головне протиріччя класичного реалізму полягає в тому, що ж є об'єктом дослідження. З одного боку, актором міжнародних відносин вважається держава, з іншого, — наявний аналіз на рівні особистості (припущення щодо властивостей людської природи як один із чинників для висновків). Прогресивність концепції реалізму, з одного боку, і численні його недоліки як світоглядного підходу — з іншого, спонукали багатьох дослідників до удосконалення реалізму з метою створення довершеного інструмента. Найуспішнішим став К. Ніл Вальц, який сформулював принципи неореалістського підходу, заснованого на базових принципах класичного реалізму [12, р. 616]. Вальцьівський тип неореалізму також можна назвати оборонним реалізмом, що відрізняє його від наступального реалізму Джона Міршаймера. У той час як класичний реалізм намагався пояснити поведінку держав на основі людської природи, неореалізм ставив за мету пояснити поведінку держав на основі міжнародної системи.

За К.Н. Вальцом, держави взаємодіють і проявляють себе через свої "можливості". Саме можливості розглядаються К.Н. Вальцем атрибутами державних одиниць, у той час як розподіл можливостей — атрибутом міжнародної системи. Цей розподіл можливостей визначає структуру міжнародної системи — однополярної, біполярної або багатополлярної, що, в свою чергу, впливає на поведінку державних одиниць у відношенні один до одного і на результати їхньої взаємодії [12, р. 96—97]. Структура міжнародної системи визначає силу одиниць, враховуючи, що "сила оцінюється шляхом порівняння можливостей ряду таких одиниць". Це означає, що сила і можливості не є синонімами.

Можливості державних одиниць визначаються безвідносно до можливостей інших державних одиниць, в той час як сила відноситься до можливостей державних одиниць по відношенню до можливостей іншої державної одиниці. К.Н. Вальц перераховує пункти, які визначають силу країн: (1) чисельність населення, (2) розмір території, (3) наявність ресурсів, (4) економічний потенціал, (5) військова сила, (6) політична стабільність, і (7) компетентність [12, р. 131]. Перші п'ять пунктів детермінують силові елементи держави за версією Г. Моргенту [13].

К.Н. Вальц підкреслює, що держави повинні покладатися на свої об'єднані можливості: держава має досягти успіхів за кожним із семи пунктів з тим, щоб досягти вершини. Тим не менш, він розуміє, що держави мають різні комбінації можливостей, які важко виміряти або порівняти, тим більше, що значення, яке було присвоєне кожному із семи пунктів, змінюється з часом. Згідно з неореалізмом, сила є визначальною концепцією, проте її роль змінюється. За Г. Моргенту, сила є самостійною і єдиною метою держави, а К.Н. Вальц вважає силу "потенційно корисним засобом" [12, р. 616]. Це означає, що відсутність сили або

її надлишок теоретично може бути загрозою для держави, а тому в сприйнятті неореалістів сила певним чином втрачає сакральне значення, але водночас набуває чіткіших рис.

Неореалісти докладніше визначають поняття сили: вона ґрунтується на матеріальних можливостях, що контролюють державу. Вони застосовують нове поняття — латентна сила держави, яку становлять соціо-економічні чинники, що впливають на розвиток військової сили. Латентна сила ґрунтується на багатстві країни і чисельності населення. Великим державам для ведення війни необхідні гроші, технології і персонал; латентна сила — це той потенціал, який країна може задіяти проти суперника. Проте не варто ігнорувати той факт, що зрештою сила держави асоціюється з військовими можливостями. Тому роль військових технологій та стратегії як чинників, що визначають силу і потенціал держав, у неореалістів залишається центральною, але одночасно вживаються додаткові інструменти її набуття: зростання чисельності населення і частки у світовому господарстві. Та все ж реакцією держави на тиск міжнародної анархії буде нарощування саме військової сили і наступальної зброї [14, р. 221]. З іншого боку, із неореалістської концепції зникає така ознака сили, як "вплив на умови і серця", згадувані Г. Морґентау.

У межах неореалізму щодо використання сили існують дві течії: захисний реалізм (*defensive realism*) К. Уолца та агресивний реалізм (*offensive realism*) Дж. Міршаймера. Агресивний реалізм передбачає, що нарощування сили вигідне завжди [15, р. 78], а тому раціональна держава теж завжди буде вдаватися до цього. Максимально можлива сила для забезпечення гегемонії необхідна не сама по собі, а як найкраща гарантія виживання держави. Точка зору К. Уолца (*defensive realism*) передбачає, що держава зважає ризики можливого нарощування сили і потенційну вигоду, а потім здійснює вибір; це пов'язано з тим, що різке нарощування сили може не забезпечити гегемонію, а викличе негативну і руйнівну для держави реакцію системи, що є ризиком для держави, а тому раціональний актор міжнародних відносин зважить на нього тільки тоді, коли конфлікт вірогідний; якщо ж вірогідність низька, держава не провокуватиме потенційного суперника. Це означає, що згідно з захисним реалізмом держава реагує не на існування дилеми безпеки, тобто, можливість конфлікту (яка існує завжди), а на його вірогідність (на інтенсивність дилеми безпеки [14, р. 224]).

Центральною категорією у неореалістів є не сила, а безпека і прагнення до неї, яка, за К. Уолцом, є кінцевою метою держави. Для досягнення власної безпеки ревізіоністські держави (*revisionist states*) нарощують силу, а держави-статус-кво (*status quo states*) зберігають її співвідношення. Джерело вибору, згідно з теорією неореалізму, слід шукати не у внутрішніх властивостях і характеристиках держави, а в сформованому на міжнародній арені становищі. У неореалізмі концепція дилеми зберігається майже незмінною, а саме: кількість безпеки у світі. Зазвичай зростання безпеки одного актора спричиняє її зменшення в іншого [12, р. 620]. Проте перетворення "сили" з мети держави в інструмент, поява нової категорії безпеки не могли не вплинути на аналіз поведінки держави в умовах дилеми

безпеки. Варто окремо наголосити, що неореалізм у всіх його проявах відносно мало враховує економічну вартість нарощування військової сили, оскільки досягнення військової мети завжди є головним пріоритетом, а тому економічні витрати доводиться сприймати, як належне. Навіть у межах захисного неореалізму, якщо нарощування військової могутності не викличе гонку озброєнь, вважається, що держава до нього вдасться [16, р. 446]. Основна відмінність у методі неореалізму від реалізму Г. Морґентау полягає у впливові умов, що склалися у світі, на дії акторів міжнародних відносин — держав і лідерів держав.

Неореалістський метод передбачає, що для вивчення міжнародної політики необхідно додати третій рівень аналізу — рівень міжнародної системи. Згідно з К. Уолцом, причини змін у системі міжнародних відносин (зміни кількості великих держав) лише частково залежить від поведінки держав; певна кількість причин перебуває на рівні структури. А це означає, що аналіз лише на рівні держав обов'язково спричинить хибні результати. І навпаки — методика, яка поєднує аналіз на рівні держав та аналіз на рівні системи, буде експлікативною як щодо змін, так і щодо відтворюючих тенденцій світової політики.

Структурні реалісти ігнорують також культурні відмінності між державами, відмінності між режимами, оскільки міжнародна система створює однакові стимули й обмеження для всіх великих держав; режим мало впливає, на думку структурних реалістів, на поведінку держави щодо інших держав. Для цього напряму аналізу не важливо, хто здійснює зовнішню політику держави. Держава розглядається ніби чорний ящик, який характеризується лише кількістю сили.

Класики реалізму вважали, що політична сфера не може розглядатися окремо від інших сфер суспільного життя. Зокрема Р. Арон вважав, що на міжнародне життя впливає безліч чинників, а тому не можна розрізнити навіть внутрішні і зовнішні з них [17, р. 210]. Неореалізм завдяки виокремленню політики в автономну галузь зміг створити те, до чого прагнув реалізм — робочу теорію, що дала змогу аналізувати міжнародну систему в цілому. Лише у межах неореалізму реалістський напрям набув ознак формування системного підходу. Отже, в основі вивчення міжнародних відносин для неореалістів перебуває структура. Концепція структури заснована на передбачуваному факті, що одні й ті ж елементи держави, що перебувають у різних союзах, "скомбіновані у різних поєднаннях" [18, р. 29], взаємодіють по-різному, а взаємодія спричиняє різні результати. Будь-яка міжнародна структура характеризується анархією як керуючим принципом (*ordering principle*) і розподілом сил та можливостей між її елементами (державами). Однією із основних характеристик розподілу сил у системі К. Уолц пропонує вважати кількість великих держав. Великі держави відрізняються від решти елементів системи значно більшою кількістю сили, якою вони володіють [18, р. 30].

Основні положення реалістів зводяться до того, що національний інтерес — це універсальна, об'єктивна категорія, під якою розуміють інтереси класів і соціальних груп, еліти і широких верств населення, що збігаються в національних державах; це — довготермінові

стандарти, за якими можна оцінювати ефективність політичних рішень і дій; усвідомлення і відображення в діяльності національних лідерів корінних потреб національної держави [7, с. 14]. На думку А. Поручника, представникам політичного реалізму вдалося сформулювати та вибудувати ієрархічну структуру інтересів, які відповідають рівню національних, а саме: безпека, поступальний економічний розвиток та базовий нормативний порядок суспільства. Політичний реалізм довів ілюзорність спроб побудувати міжнародний порядок виходячи лише з універсальних цінностей і спільних інтересів держав, а основні положення його теорії (про міжнародну політику як боротьбу за владу, про розбіжність національних інтересів держав, конфліктність міжнародного середовища тощо) є актуальними і сьогодні [7, с. 15].

Теорії нео-марксизму, постколоніалізму, постмодернізму, постпозитивізму, неореалізму, постструктуралізму, попри їхні відмінності, підкреслюють роль ідеї, переконань, дискурсів у структуруванні реаліях. Постструктуралізм зокрема спрямований на деконструкцію традиційних понять в міжнародних відносинах, які були прийняті на віру. Сила є одним з цих понять. С. Льюкс опублікував свою головну працю "Сила: радикальний погляд" в 1974 р. [19], в якій він пропонує три аспекти влади.

Перший вимір сили був представлений в статті Р. Далья в 1957 р., чие визначення сили в цілому цитується в багатьох роботах з міжнародних відносин: "А має владу над Б в тій мірі, що він може змусити Б щось зробити, що Б інакше ніколи б не могло зробити" [20]. Це визначає силу як владу над результатами (впливу), а не владу над ресурсами (можливостями), причому з останнім типом влади пов'язані основні дослідження. Р. Даль пропонує як альтернативне визначення Дж. Френча, який писав, що "влада А над Б дорівнює максимальної сили, яку А може направити на Б мінус максимальна сила опору, яку Б може мобілізувати на протидію" [21], що є сумісними з поняттями влади над ресурсами (можливостями). У кожному разі, згідно з С. Льюксом, це вимірювання потужності фокусується на конкретній поведінці, що діє разом з прямою силою, які актори мають у процесах прийняття рішень. Вплив і можливості можуть бути пов'язані і навіть еквівалентні в цьому контексті.

Другий вимір був представлений в статті П. Бахраха і М. Бараца в 1962 р. Цей другий вимір складається з інституційних структур та норм та розширює визначення сили, запропоноване Р. Далем. Вони заявляють, що "сила також застосовується, коли А присвячує свої сили на створення або зміцнення соціальних і політичних цінностей і інституційних практик, які обмежують сферу політичного процесу громадського обговорення тільки тих питань, які порівняно нешкідливі для А" [22]. Вони стверджують, що інституціональні структури і правила гри встановлюються таким чином, щоб захистити корпоративні інтереси. Проблема в застосуванні цього підходу для міжнародних відносин полягає в тому, що багато інституціональних структур мають менше формальностей, ніж у внутрішній політиці (наприклад відносини великих держав у вигляді G7 або G20). Що стосується міжнародних організацій, з кодифікованими

правилами, прив'язаними до кількості контрольованих голосів, потужність країн може бути виміряна шляхом їх кількісного, ефективного права голосу, але незрозуміло, як систематично може бути проведена оцінка кількості не ефективних голосів.

С. Льюкс додає третій вимір сили на вищевказаних двох вимірах. У його визначенні "[А] здійснює владу над [В] шляхом впливу та формування або визначення її бажань через контроль думок засобами масової інформації та процесами соціалізації," [19]. Маніпулятивний консенсус може позбавити верстви населення від розуміння своїх справжніх інтересів, а тому від використання своєї сили. Його аналіз не обмежується тоталітарними державами: це також відноситься до так званих західних демократій. Проблема в тому, як об'єктивно визначити справжні інтереси людей. Щодо питання про національну силу, його аналіз ґрунтується на ідеологічних чинниках, таких, як національна згуртованість, спільність мети тощо. З погляду вимірювання, це призводить до цікавих питань про те, як сила країн сприймається представниками різних професій (наприклад, військові проти економістів) у різних країнах, і в якій мірі різні елементи влади корелюють з цими різними уявленнями. В певній мірі, його трисекція влади нагадує трисекцію в теорії міжнародних відносин. З'являється перший вимір, на якому фокусуються реалісти, другий вимір не залишився без уваги у лібералів, і третій вимір залишається за конструктивістами.

Структурний реалізм або неореалізм, що запровадив системний підхід у дослідженні характеру міжнародних відносин, визначав національний інтерес як основний мотив поведінки держав, прагнення держав до нарощування влади. Водночас він визнавав, що міжнародна економічна система включає не тільки сферу виключно міждержавної взаємодії, але й підпорядковується впливу глобальної системи, визначальними рисами якої є стрімке розширення й ускладнення взаємозв'язків і взаємозалежностей національних економік, посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку країн, швидке нарощування доцентрових силових ліній у розвитку світового господарства, зростання відкритості національних економік, посилення впливу ТНК на світові економічні процеси, усупільнення характеру праці та виробництва у глобальному масштаб тощо [7, с. 18].

Неореалізм як теорія лише у загальних рисах пояснює поведінку держави в умовах дилеми безпеки. На думку багатьох, для опису і пояснення поведінки держави, яка має власні інтереси, необхідні додаткові припущення. К.Н. Вальц також у наступних статтях неодноразово висловлювався проти розширення чинників, які беруться до уваги. Посткласичний реалізм випереджає на крок реалізм щодо розгляду категорії сили. Він додає економічний чинник як рівноправну з військовою складовою сили. Неореалізм аргументує це тим, що надмірне розширення сфери застосування теорії руйнує цю теорію, її цілісність і, зрештою, робить аналіз з її допомогою неможливим. Виходячи з такої статичності неореалізму, С. Брукс запропонував виокремити накопичену "надбудову" неореалізму в окремий теоретичний підхід — посткласичний реалізм. У програмній статті С. Брукс

виокремив основні відмінності посткласичного реалізму від неореалізму, сформулювавши його основні принципи [16].

Перший наслідок із еволюції категорії сили у посткласичному реалізмі — розширене розуміння балансуєчої поведінки акторів міжнародних відносин. Виходячи з того, що посткласичний реалізм розглядає економічні можливості держави не як чинник формування сили, а як її складову, логічно випливає, що економічний важіль, як і застосування та загроза військової сили, використовується державою для забезпечення власної мети. Тоді справедливий і зворотний зв'язок: при визначенні співвідношення сил (балансування сил) між державами враховуються не лише військові можливості, але й економічні. Тоді вірогідність конфліктів між державами може значно коливатися залежно від економічних показників, навіть якщо розподіл між ними військових можливостей змінюється незначно.

У підсумку врахування економічної складової при балансуванні зумовлює те, що дилема безпеки зазвичай сприймається менш інтенсивною, ніж це передбачає неореалізм [16, р. 458]. Як уже зазначалося, коли ризики для військової безпеки значні, раціональний актор переважно пожертує власним майбутнім заради забезпечення власного виживання саме зараз. Але з появою в аналізі економічної складової сили можна припустити, що у випадках, коли військова загроза незначна, то й економіка також береться до уваги. Тому, згідно з посткласичним реалізмом, все частіше довгострокові інтереси держави (зазвичай вони тісно пов'язані з економічними перспективами) не підкорені вимогам негайного забезпечення військової готовності (безпеки) [16, р. 458]. Таким чином, трансформація основних категорій реалізму рухається у двох напрямках: підвищення загальної системності і деталізації чинників, на які опирається аналіз. Зокрема еволюція категорій класичного реалізму в неореалізмі дала змогу врахувати у реалістському аналізі багато чинників, які початково враховував лібералізм, наприклад, економічну складову. З іншого боку, зростання кількості чинників, що впливають на поведінку держави у посткласичному реалізмі, дещо суперечить принципу системності, викладеному К.Н. Вальцом.

Спрощений виклад деяких відмінностей між реалізмом і лібералізмом у ставленні до питання про національну владу може бути зведений до такого: реалісти вважають за краще думати про відносну владу, визначаючи її в термінах ресурсів (можливостей), і насамперед підкреслюючи військову силу; ліберали вважають за краще думати про абсолютну владу, визначаючи її у вигляді результатів (впливу), особливо підкреслюючи економічну вигоду. Психологічно з'являється питання у вигляді песимізму проти оптимізму, де песимісти виступають в якості реаліста, а оптимісти видають себе за лібералів.

У 1990 р. Е. Луттвак опублікував статтю "Від геополітики до геоekonomіки: Логіка конфлікту, граматики торгівлі". У статті він стверджував, що важливість військової сили зменшується з кінця холодної війни. У результаті держави зосередяться на економічних пріоритетах, змістивши суперництво в економічну сферу. З тих пір стратегії держав менше спираються на військову

Перетворення енергії

МОЖЛИВОСТІ → ВПЛИВ

Рис. 1. Складові економічної сили як реалізатори економічних інтересів

Джерело: [26].

зброю геополітики, а більше на геоekonomічну, так звану комерційну зброю: обмеження імпорту, субсидування експорту, фінансування технологічних проєктів, підтримка освіти, налагодження інфраструктури, і т.д. Іншими словами, хоча й не роблячи на цьому акценту, Е. Луттвак виправдовував протекціоністську політику, надаючи їй статусу реалізатора геоekonomічної потужності. У 1993 р. ним була опублікована праця "Американська мрія під загрозою: як не дати Сполученим Штатам стати країною Третього Світу і як виграти геоekonomічну боротьбу для промислової переваги" [23]. Сама назва книги відображає опасіння США, що були спричинені зростанням Японії у 1980 р. Кінцева мета геоekonomіки Е. Луттвака полягає в максимізації повноцінної зайнятості, яка є результатом так званої промислової переваги, що, в свою чергу, спирається на рішучу технологічну перевагу [24]. Для цього США потребують більше внутрішнього капіталу для приватних та державних інвестицій, а також стимулювання НДДКР та акценту на освіті. Якщо екстраполювати висновки Е. Луттвака на сьогоднішній день, то зроблені ним акценти на інноваціях, освіті, економічному лідерству в промисловості та максимальній зайнятості — ключові тези політики економічного націоналізму у версії Д. Трампа.

Подібним до підходу Е. Луттвака виглядає підхід Е. Телліс для вимірювання національної могутності, згідно з яким національна влада, в кінцевому рахунку, є продуктом взаємодії двох компонентів — здатності країни домінувати у циклах економічних інновацій в даний період часу, а після цього, користуючись плодами такого панування, здійснити ефективні військові можливості, які, у свою чергу, зміцнять існуючі економічні переваги при дотриманні стабільного політичного порядку [25]. Як зазначав Р. Гілпін, держави завжди знаходились в пошуку передових технологій в сучасній історії. Такий підхід робить його подібним до трактування терміну "геоekonomіка" Е. Луттваком, в якому підкреслювався акцент на використанні технології виключно заради економіки. Згідно з переконаннями Р. Гілпіна, єдина різниця між лібералами та націоналістами полягає в тому, що ліберали зосереджуються на абсолютних доходах, а націоналісти на відносних доходах. У зв'язку з цим, використання інструментів інноваційного неопротекціонізму, на нашу думку, може примирити антагоністичні суперечності лібералізму й протекціонізму, адже експансіоністський потенціал інновацій можливо розвинути лише при ліберальних ринках та за умови протекціоністського стимулювання високотехнологічних галузей й підтримки НДДКР.

Р. Кеохан і Дж. Най [26] економічну силу та економічні інтереси ідентифікували через призму політики

економічної взаємозалежності між країнами. Взаємозалежність охарактеризована ними як можливість спільного виграшу і спільних втрат. Вони розрізняють енергетичний потенціал щодо ресурсів (можливостей) та ефективної влади з точки зору результатів (впливу). Здатність до відстоювання своїх інтересів шляхом вміння ведення переговорів автори зводили до поняття "здатність перетворення енергії". В такий спосіб здатність країн відстоювати свої протекціоністські інтенції повністю вмонтована в дану концепцію. Схематично Р. Кеохан і Дж. Най відтворили відповідь на питання про те, чому можливості та вплив ідеально не співвідносяться один з одним (див. рис. 1).

В економічній сфері, особливо в умовах асиметричної взаємозалежності, в яких одна сторона більше залежить від іншої, здатність країни до здійснення впливу і контролю над ситуацією залежить від ступеня її чутливості та вразливості. Чутливість країн безпосередньо відноситься до економічних ефектів, як у випадку торгового ембарго на певний товар чи сировину, в той час як вразливість країни базується на довгострокових можливостях і ресурсах, які потрібні для країни, щоб усунути такі недоліки. З цього випливає, що чим менш вразливою є країна, тим більшим є її потенціал до впровадження нових форм протекціонізму.

ВИСНОВКИ

Роздвоєння форм реалізації єдиного цілого національного економічного інтересу на протилежності треба здійснювати так, щоб не втрачалася сама єдність соціально-економічної форми, і саме політика неопротекціонізму стає тим інструментом самоідентифікації в умовах ліберального світопорядку, якого так потребує держава зразка ХХІ ст. Крім того, розвиток процесів регіоналізації, модифікація існуючих інтеграційних ініціатив як відповідь на виклики зростаючої конкуренції на тлі усвідомлення ризиків реалізації дезінтеграційних сценаріїв особливо активізувались у ХХІ столітті, підкресливши динамічність змін як іманентну рису сучасності.

У світі, поділеному на певну кількість незалежних країн, політика сама по собі завжди є національною. Вона є національною не тільки тому, що проводиться незалежно від інших політик інших країн, але й тому, що національна політика різних країн (деяких або всіх) координується і гармонізується одна з одною. Це може здаватися очевидним, але важливо це розуміти тому, що навіть політика, яка є результатом міжнародної угоди, є національною політикою. З цих позицій "інтернаціональною" політикою може бути названа комбінація скоординованих національних політик, цілі яких поєднані в щось, як передбачається, гармонізоване та узгоджене. Таким чином, ми можемо описати індивідуальну національну політику, в межах якої можуть здійснюватись спроби застосування протекціоністських заходів, у рамках міжнародної торгівлі як "інтервенціоналізм". Різниця між нею та повністю вичищеному від будь яких нашарувань міжнародної політики націоналізмом полягає в тому, що в ньому країна відділяє себе від міжнародних відносин задля реалізації виключно національних

інтересів. І знову ж таки, за сучасних реалій це виглядає неперспективним.

Будь-яка політика є національною політикою, але вона може бути мотивована націоналістичною концепцією національних інтересів чи, навпаки, міжнародною концепцією. Уряд може вдаватися до політики автаркії чи ізоляції, чи протекціонізму, чи до політики національної кооперації або навіть вільної торгівлі, якщо це дозволяє економічний потенціал країни. Наголосимо: вільна торгівля з урахуванням національних інтересів тим більше є вираженням економічного націоналізму, хоча цей висновок багатьма може бути сприйнятий як контрверсійний.

Література:

1. Bhagwati J.N. Lobbying and welfare / J.N. Bhagwati // *Journal of Public Economics*. — 1980. — Vol. 19. — P. 355—363.
2. Kee H.L. Is Protectionism on the Rise? Assessing National Trade Policies during the Crisis of 2008 / H.L. Kee, I.N. Constantinescu, A. Nicita // *The Review of Economics and Statistics*. — 2013. — Vol. 95 (1). — P. 342—346.
3. Dadush UY. Resurgent Protectionism: Risks and Possible Remedies [Electronic resource] / U. Dadush. — 2009. — Mode of access: <http://carnegieendowment.org/2009/03/10/resurgent-protectionism-risks-and-possible-remedies>
4. Кібальник Л. Економічні інтереси в системі гео-економіки / Л. Кібальник // *Сталий розвиток економіки*. — 2013. — № 1. — С. 38—42.
5. Рокоча В. Економічні інтереси та цінності як системоутворюючий елемент національної економічної безпеки / В. Рокоча // *Вчені записки Університету "КРОК"*. — 2014. — Вип. 36. — С. 28—36.
6. Діденко О. Теоретичне дослідження науково-методичних підходів до дослідження сутності поняття "економічний інтерес" [Електронний ресурс] / О. Діденко // *Демократичне врядування*. — 2013. — Вип. 12. — Режим доступу: http://lvivacademy.com/vidavniststvo_1/visnik12/fail/Didenko.pdf
7. Поручник А.М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: монографія / А.М. Поручник. — К.: КНЕУ, 2008. — 352 с.
8. Morgenthau H. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace* / H. Morgenthau. — N. Y: Alfred A. Knopf, 1978. — 550 p.
9. Pham J. P. What is the National Interest? Hans Morgenthau's Realist Vision and American Foreign Policy / J. P. Pham // *American Foreign Policy Interests*. — 2008. — № 30. — P. 256—265.
10. Spykman N.J. *The Geography of Peace* / N.J. Spykman. — N. Y.: Harcourt, Brace and Company, 1944. — 66 pp.
11. Crabb C.V.Jr. Hans J. Morgenthau's version of realpolitik / Cecil V. Jr. Crabb, J. Savoy // *The political Science Reviewer*. — 1975. — Vol. 5. — № 1. — P. 189—228.
12. Waltz K. The Origins of War in Neorealist Theory // K. Waltz // *Journal of Interdisciplinary History*. — 1988. — Vol. 18. — № 4. — P. 615—628.
13. Morgenthau H. *Truth and Power: Essays of a Decade, 1960—70* / H. Morgenthau. — N. Y: Praeger Publishers, 1970. — 462 pp.

14. Kawasaki T. Postclassical realism and Japanese Security Policy / T. Kawasaki // The Pacific Review. — 2001. — Vol. 14. — № 2. — P. 221—240

15. Mearsheimer J. Structural Realism / J. Mearsheimer // International Relations Theories: Discipline and Diversity. — 2013. — P. 77—93.

16. Brooks S.G. Duelling Realisms (Realism in International Relations) / S.G. Brooks // International Organisation. — 1997. — Vol. 51, No. 3. — P. 445—477.

17. Aron R. What is a Theory of International Relations? / R. Aron. — London: Routledge, 2003. — 846 pp.

18. Waltz K. Realist Thought and Neorealist Theory / K. Waltz // Journal of International Affairs. — 1990. — Vol. 44. — № 1. — P. 21—37.

19. Lukes S. Power: A Radical View / S. Lukes. — Houndsmills: Palgrave Macmillan, 2005. — 192 pp.

20. Dahl R.A. The Concept of Power [Electronic resource] / R.A. Dahl. — 1957. — Mode of access: https://www.unc.edu/~fbaum/teaching/articles/Dahl_Power_1957.pdf

21. French J. A formal theory of social power / J. French // Psychological Review. — 1956. — Vol. 63 (3). — P. 181—194.

22. Bachrach P. Two Faces of Power / P. Bachrach, M. Baratz // The American Political Science Review. — 1962. — Vol. 56 (4). — P. 947—952.

23. Luttwak E. The Endangered American Dream: How to Stop the United States from Becoming a Third World Country and How to Win the Geo-Economic Struggle for Industrial Supremacy / E. Luttwak. — New York: Simon & Schuster, 1993. — 365 pp.

24. Luttwak E. From Geopolitics to Geo-Economics / E. Luttwak // The National Interest. — 1990. — Vol. 20. — P. 17—24.

25. Measuring National Power in The Postindustrial Age / A.J. Tellis, J. Bially, C. Layne, M. McPherson. — Santa Monica: RAND Corporation, 2000. — 55 p.

26. Keohane R.O. Power and interdependence / R.O. Keohane, J.S. Nye. — Glenview, Illinois: Scott, Foresman, 1989. — 315 p.

References:

1. Bhagwati, J.N. (1980), "Lobbying and welfare", Journal of Public Economics, vol. 19, pp. 355—363.

2. Kee, H.L. Constantinescu, I.N. and Nicita, A. (2013), "Is Protectionism on the Rise? Assessing National Trade Policies during the Crisis of 2008", The Review of Economics and Statistics, vol. 95, no. 1, pp. 342—346.

3. Dadush, U.Y. (2009), 'Resurgent Protectionism: Risks and Possible Remedies', available at: <http://carnegieendowment.org/2009/03/10/resurgent-protectionism-risks-and-possibleremedies> (Accessed 17 January 2018).

4. Kibal'nyk, L. (2013), "Economic interests in the system of geoeconomics", Stally rozvytok ekonomik, no. 1, pp. 38—42.

5. Rokocha, V. (2014), "Economic interests and values as a system-forming element of national economic security", Vcheni zapysky Universytetu "KROK", vyp. 36, pp. 28—36.

6. Didenko, O. (2013), "Theoretical study of scientific and methodological approaches to the study of the essence of the concept of "economic interest"", Demokratychnе vryaduvannya, [Online], vyp. 12, available at: http://lvivacademy.com/vidavnytstvo_1/visnik12/fail/Didenko.pdf (Accessed 19 January 2018).

7. Poruchnyk, A.M. (2008), Natsional'nyy interes Ukrayiny: ekonomichna samodostatnist' u hlobal'nomu vymiri [National interest of Ukraine: economic self-sufficiency in the global dimension], KNEU, Kyiv, Ukraine.

8. Morgenthau, H. (1978), Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace, Alfred A. Knopf, N. Y., US.

9. Pham, J. P. (2008), "What is the National Interest? Hans Morgenthau's Realist Vision and American Foreign Policy", American Foreign Policy Interests, no. 30, pp. 256—265.

10. Spykman, N.J. (1944), The Geography of Peace, Harcourt, Brace and Company, N. Y., US.

11. Crabb, C.V.Jr. and Savoy, J. (1975), "Hans J. Morgenthau's version of realpolitik", The political Science Reviewer, vol. 5, no. 1, pp. 189—228.

12. Waltz, K. (1988), "The Origins of War in Neorealist Theory", Journal of Interdisciplinary History, vol. 18, no. 4, pp. 615—628.

13. Morgenthau, H. (1970), Truth and Power: Essays of a Decade, 1960—70, Praeger Publishers, N. Y., US.

14. Kawasaki, T. (2001), "Postclassical realism and Japanese Security Policy", The Pacific Review, vol. 14, no. 2, pp. 221—240.

15. Mearsheimer, J. (2013), "Structural Realism", International Relations Theories: Discipline and Diversity, pp. 77—93.

16. Brooks, S. G. (1997), "Duelling Realisms (Realism in International Relations)", International Organisation, vol. 51, no. 3, pp. 445—477.

17. Aron, R. (2003), What is a Theory of International Relations?, Routledge, London, UK.

18. Waltz, K. (1990), "Realist Thought and Neorealist Theory", Journal of International Affairs, vol. 44, no 1, pp. 21—37.

19. Lukes, S. (2005), Power: A Radical View, Palgrave Macmillan, Houndsmills, UK.

20. Dahl, R.A. (1957), "The Concept of Powe", available at: https://www.unc.edu/~fbaum/teaching/articles/Dahl_Power_1957.pdf (Accessed 18 January 2018).

21. French, J. (1956), "A formal theory of social power", Psychological Review, vol. 63 (3), pp. 181—194.

22. Bachrach, P. and Baratz, M. (1962), "Two Faces of Power", The American Political Science Review, vol. 56 (4), pp. 947—952.

23. Luttwak, E. (1993), The Endangered American Dream: How to Stop the United States from Becoming a Third World Country and How to Win the Geo-Economic Struggle for Industrial Supremacy, Simon & Schuster, N. Y., US.

24. Luttwak, E. (1990), "From Geopolitics to Geo-Economics", The National Interest, vol. 20, pp. 17—24.

25. Tellis, A.J. Bially, J. Layne, C. and McPherson, M. (2000), Measuring National Power in The Postindustrial Age, RAND Corporation, Santa Monic, US.

26. Keohane, R.O. and Nye, J.S. (1989), Power and interdependence, Scott, Foresman, Glenview, Illinois, US. *Стаття надійшла до редакції 27.01.2018 р.*